

# Pojęcia „wiersz”, „metrum” i „rytm” w rosyjskiej tradycji naukowej\*

Igor Pilszczikow

ORCID: 0000-0003-0153-6598

\*Pierwodruk: „Poniatija «stich», «mietr» i «ritm» w ruszkoj stichowiedczeskoj tradiciji”, *Trudy Instituta ruskogo jazyka im. W. W. Winogradowa*, IX (2017), 12-30.

1.

Badanie problemu metrum i rytmu ma nie tylko teoretyczny, ale i praktyczny aspekt. Razem z kolegami zajmuję się zagadnieniami automatyzacji procedur analizy wiersza od strony językowej i wersyfikacyjnej i w szczególności kwestiami automatycznego diagnozowania rozmiarów wierszowych i automatycznego rozpoznawania form rytmicznych<sup>1</sup>. Nic dziwnego, że przed nami stało zagadnienie wzajemnej relacji metrum i rytmu. Tym problemem rosyjska nauka o wierszu zajmowała się od swych narodzin. Można nawet rzec, iż powstała ona w momencie uświadomienia sobie problemu przeciwstawienia metrum i rytmu.

<sup>1</sup> I. A. Pilszczikow, A. S. Starostin. „Problemy awtomatizacji bazowych procedur ritmiko-sintaksicznego analiza siłłabo-tonicznych tiekstw”. W *Nacjonalnyj korpus ruskogo jazyka 2006–2008. Nowyje riezultaty i pierspiektivy*, red. W. A. Płungian (Sankt-Pietierburg: Niestor-Istorija, 2009), 298–315; I. A. Pilszczikow, A. S. Starostin. „Problema awtomatycznego rozpoznawania mietra: siłłabotonika, dolnik, taktowik”. W *Otieczestwiennoje stichowiedienije. 100-letnije itogi i pierspiektivy razwitija. Materialy Mieżdunarodnoj naucznoj konfierenciji 25–27 nojabria 2010 g. Sankt-Pietierburg*, red. S. I. Bogdanow, E. W. Chworost’janowa (Sankt-Pietierburg: Filologiczeskij fakultiet SPbGU, 2010), 397–406; I. A. Pilszczikow, A. S. Starostin. „Automated Analysis of Poetic Texts and the Problem of Verse Meter”. W: *Current Trends in Metrical Analysis*, red. C. Küper (Bern; Berlin; [etc.]: Peter Lang, 2011), 133–140, (Littera: Studies in Language and Literature; vol. 2); I. A. Pilszczikow, A. S. Starostin. „Reconnaissance automatique des mètres des vers russes. Une approche statistique sur corpus”, tłum. É. Delente, *Langages*, nr 199 (2015): 89–105.

W książce *Wstęp do metryki. Teoria wiersza* Wiktor Żirmunski pisał: „Podstawowym problemem teorii wiersza, z którego zrodziła się cała książka, jest przeciwstawienie rytmu i metrum, tak jak zostało ono po raz pierwszy wyrażone zaprezentowane w stosunku do klasycznego wiersza rosyjskiego w znanych pracach Andrieja Biełego o czterostopowym jambie<sup>2</sup>3. Żirmunski był pewien, że to właśnie metrum odróżnia wiersz od prozy. Ale nie odpowiada to rzeczywistości: istnieje przecież metryczna proza i niemetryczny wiersz – wiersz wolny (*vers libre*). Gdyby rzecz miała się inaczej, to zdiagnozowawszy metrum, zdiagnozowalibyśmy tym samym wiersz i w ten sposób zadanie konstruktywnego określenia wiersza byłoby rozwiązane. Natomiast deskryptywne określenie wiersza polega na teoretycznym określeniu tego, co go różni od prozy<sup>4</sup>. W ten sposób problem „wiersz vs proza” jest bardziej fundamentalny niż problem „metrum vs rytm” i poprzedza go w aspekcie logiczno-metodologicznym.

Na swoim późnoformalistycznym etapie rosyjska wersologia przedstawiła teoretyczne określenie wiersza, najpełniej sformułowane w koncepcji „podwójnej segmentacji” byłego młodoformalisty Borisa Buchsztaba: „Wszelki tekst dzieli się na współrzędne odcinki syntaktyczne; ale w tekście wierszowanym łączy się z tym (...) podział na wersy i na większe i mniejsze niż wers całości wierszowe (...) drugi podział czasem się nakłada, czasem rozmija z pierwszym, tworząc niezliczone możliwości relacji rytmiczno-syntaktycznych<sup>5</sup>.”

Gdyby podążać za tą definicją, jak pisał Maksim Szapir w artykule „*Versus*” vs „*prosa*”, to okaże się, że „wiersze różnią się od prozy samym podziałem na wersy. To określenie mowy wierszowanej na początku lat dwudziestych niezależnie od siebie zaproponowali Maksim Kenigsberg<sup>6</sup> Boris Tomaszewski<sup>7</sup> i Jurij Tynianow<sup>8</sup>. Niedostatek ich definicji tkwi nie w pozornej tautologiczności, lecz w jej niekompletności: nie wiemy na razie, w czym tkwi swoistość linijki wiersza w porównaniu z każdą inną. Pełniej od nich swoje poglądy na naturę jedności wiersza przedstawił Tomaszewski. Dostrzegł on specyfikę wiersza w jego podziale na porównywalne i współmierne ze sobą odcinki<sup>9</sup>.”

Koncepcję Tomaszewskiego zaakceptował Michaił Gasparow: właśnie to on ujął ją, jak i wiele innych formalistycznych koncepcji, w klasyczną formułę: determinujące charakterystyki wersów to ich „porównywalność” i „współmierność”:

<sup>2</sup> Zob. A. Biełyj. *Simwolizm. Kniga statiej* (Moskwa: Musaget, 1910).

<sup>3</sup> W. M. Żirmunskij. *Wwiedienije w metriku. Tieorija sticha* (Leningrad: Academia, 1925) (Woprosy poetiki, VI), 6. Por. B. W. Tomaszewskij. *O stichie. Stat’ji* (Leningrad: Priboj, 1929), 53.

<sup>4</sup> Przypomnę, że deskryptywnym (albo teoretycznym) określeniem nazywa się definicję, wyznaczającą przedmiot poprzez wyliczenie wymaganych właściwości lub funkcji, zaś konstruktywnym (lub praktycznym) określeniem – eksplicytny opis budowy odpowiedniego przedmiotu. Nauki stosowane zajmują się przeniesieniem deskryptywnych określeń do konstruktywnych, zaś teoretyczne – przeniesieniem określeń konstruktywnych do deskryptywnych – I. M. Jagłom. *Matiematiczeskije struktury i matiematiczeskoje modielirowanije* (Moskwa: Sowietskoje radio, 1980), 13-14.

<sup>5</sup> B. Ja. Buchsztab. „Ob osnovach i tipach russkogo sticha”, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, t. XVI (1973), 110-111.

<sup>6</sup> M. M. Kienigsbiereg. „Iz stichologiczeskich etjudow. 1. Analiz poniatija «stich»”, wstęp. stat’ja i primiecz. M. I. Szapir, *Philologica*, t. 1, nr 1/2 (1994): 149-185.

<sup>7</sup> B. W. Tomaszewskij. *Russkoje stichosłożenije. Mietrika* (Pietrograd: Academia, 1923). (Woprosy poetiki, II); Tomaszewskij. *O stichie. Stat’ji*.

<sup>8</sup> Ju. N., Tynianow. *Problema stichotwornogo jazyka* (Leningrad: Academia, 1924). (Woprosy poetiki, V).

<sup>9</sup> M. I., Szapir. „«Versus» vs «prosa»: prostranstwo-wriemnia poeticeskogo tieksta”, *Philologica*, t. 2, nr 3/4 (1995): 14.

Wiersz (łac. *versus* od *vertere* – obracać, wracać) – mowa artystyczna, fonicznie rozczłonkowana na stosunkowo krótkie odcinki (nazywane wersami), które są odbierane jako porównywalne i współmierne. Przeciwnym pojęciem jest *proza* (zob. *Poezja i proza*). Mowa prozaiczna również dzieli się na odcinki – *kolony*; ale w porównaniu z prozą rozczłonkowanie wiersza odznacza się dwoma właściwościami: 1) w prozie podział tekstu jest określony tylko pauzami syntaktycznymi, w wierszu dzielące pauzy mogą nie zbiegać się z syntaktycznymi (przerzutnia); 2) w prozie wyodrębnianie dzielących pauz jest w znacznej mierze dowolne, w wierszu jest ono apodyktycznie zadane<sup>10</sup>.

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przeciwko tej formule wystąpił Maksim Szapir. Jego argumentację można zrekapitulować następująco: jeśli weźmiemy przykładowo choćby wolny jamb i wiersz wolny, to zobaczymy, że wersy w nich [i] **nie są porównywalne** w aspekcie charakterystyki ilościowej (od 1 do 12 i więcej sylab) i [ii] **nie są współmierne** jakościowo w sensie użycia tej samej jednostki miary (na przykład w wolnym jambie jednosylabowy wers może się rymować z wersem **jednostopowym** i **wielostopowym**)<sup>11</sup>. Dlatego – według Szapira – wiersz to nie **porównywalność współmiernego**, lecz **przyrównywanie niewspółmiernego**<sup>12</sup>. Stąd jego własne teoretyczne określenie wiersza:

Pojmuję wiersz jako system ciągłych obligatoryjnych paradygmatycznych rozczłonkowań (...). Podziały wierszowe są ciągłe, ponieważ obejmują cały tekst, a tam, gdzie są one zawieszane, mamy do czynienia z wstawkami prozaicznymi. Podziały wierszowe są obligatoryjne, ponieważ są one podyktowane przez obiektywnie wyrażoną wolę autora, z którą odbiorca nie może się nie liczyć. Podziały wierszowe są paradygmatyczne, tworzone przez nie jednostki rytmiczne mają się do siebie jak warianty wspólnego inwariantu<sup>13</sup>.

Ostatni fragment określenia wzbudził największe spory, ale dla niniejszego wykładu nie jest to istotne. Ważne jest to, że **teoretyczna** definicja wiersza Szapira, podobnie jak Gasparowa, nie konwertuje się – o czym mówił już sam Szapir – w definicję **konstruktywną**<sup>14</sup>. Inaczej mówiąc, obecnie w zasadzie nie jesteśmy w stanie stworzyć algorytmu pozwalającego odróżnić wiersz od prozy.

<sup>10</sup>M. L. Gasparow. „Stich”. W *Kratkaja litieraturnaja enciklopedija*, t. 7 (Moskwa: Sowietskaja enciklopedija, 1972), 197; por. M. L. Gasparow. *Russkij stich naczala XX wieka w kommentarijach*, Izdanije wtoroje (dop.) (Moskwa: Fortuna Limited, 2001), 6-7; E. Klenin. „M. L. Gasparov and the Definition of Verse”, *The Slavic and East European Journal*, t. 52, nr 2 (2008): 208–222; T. W. Skułowiczewa. „Mietody opriedielenija mietra w nieklassiczeskom stichie”, *Izwestija Rossijskoj Akademiji nauk. Sierija literatury i jazyka*, t. 71, nr 2 (2012): 45–46.

<sup>11</sup>Według określenia Gasparowa „Współmierność – w wersologii właściwość wszystkich wersów danego utworu, aby być mierzonymi (w świadomości czytelnika) tą samą umowną miarą” – M. L. Gasparow. „Soizmierimost”. W: *Kratkaja litieraturnaja enciklopedija*, t. 7 (Moskwa: Sowietskaja encyklopedija, 1972), 43.

<sup>12</sup>O tym samym wcześniej pisał Jurij Łotman: „Rytmiczność wiersza – cykliczne powtórzenie różnych elementów w jednakowych pozycjach z tym, żeby przyrównać nierówne i odsłonić podobieństwo w odmiennym lub powtórzenie jednakowego z tym, żeby ujawnić pozorny charakter tej jednakowości, skonstatować odmienne w podobnym” (Ju. M. Łotman. *Lekcyi po strukturalnoj poetike, wyp. 1 (Wwiedienije, teorija sticha)* (Tartu: Tartuskij gos. uniwersitet, 1964). („Trudy po znakovym sistiemam”, t. 1), 67; Ju. M. Łotman. *Analiz poetičeskogo tieksta. Struktura sticha* (Leningrad: Proswieszczenije, 1972), 45.

<sup>13</sup>M. I. Szapir. „O priedielach dliny sticha w wierlibrie (D. A. Prigow i drugije)”, *Philologica*, t. 6, nr 14/16 (1999/2000): 117; M. I. Szapir. *Universum versus: jazyk — stich — smysl w russkoj poezii XVIII–XX wiekow*, kn. 2 (Moskwa: Jazyki slawjanskoj kultury, 2015). (*Philologica russica et speculativa*, t. VII), 237.

<sup>14</sup>Pilszczikow, Starostin. „Problemy awtomatizacii bazowych procedur ritmiko-sintaksiczeskogo analiza siłabotoniczeskich tiekstow”, 300.

Boris Tomaszewski, inżynier z wykształcenia, reprezentujący w swoich pracach „empiryczne” skrzydło formalizmu rosyjskiego (Moskiewskiego Koła Lingwistycznego i Opojazu), zawsze rozumował kategoriami konstruktywnymi. W 1923 roku w swojej książce *Wersyfikacja rosyjska. Metryka* pisał: „Nie sposób przedstawić ścisłego, obiektywnego określenia wiersza, nie sposób zaznaczyć podstawowe cechy odróżniające wiersz od prozy”<sup>15</sup>.

Konstruktywne określenie wiersza jako takiego na razie nauce nie jest dostępne, jednakże systemy wersyfikacyjne możemy już określać, a w ramach konkretnego systemu wersyfikacyjnego możemy określać także rozmiar wiersza. W ten sposób wprowadzone przez Tomaszewskiego i Gasparowa pojęcie „współmierności” pozwala określać nie **wiersz**, lecz **metrum**.

## 2.

Rozpatrzmy teraz przeciwstawienie metrum i rytmu. Rytm wiersza nie zbiega się z realnym rytmem językowym: wiemy o różnej „sile ekspiracyjnej” samogłosek w iktach i w pozycji pomiędzy iktami (o czym mówił już Roman Jakobson w *Wersologii Briusowa*<sup>16</sup>), pamiętamy o odmiennej wymowie „akcentowanych” i „na wpół akcentowanych” wyrazów i o różnej wymowie „na wpół akcentowanych” słów w pozycji na iktach i nie na iktach (o czym pisał Jakobson, Tomaszewski, Żirmunski, Gasparow i inni)<sup>17</sup>. Inaczej mówiąc, nie tylko metrum powstaje na „tle rytmu”, ale i rytm powstaje na „na tle” metrum.

Już w 1921 roku Żirmunski oświadczał: „Rytm jest realnym następowaniem po sobie akcentów w wierszu, co jest rezultatem współdziałania naturalnych właściwości materiału językowego i idealnego zadania metrycznego”<sup>18</sup>. Zaś w 1925 roku tłumaczył, że „rytm wiersza zawsze jest kompromisową formą, powstającą w rezultacie oporu materiału” w stosunku do zadania metrycznego lub „metrycznego prawa”<sup>19</sup>. Tomaszewski replikował: powinno się mówić nie o oporze, lecz o „organizacji materiału językowego”<sup>20</sup>. Zdaniem Morrisa Hallego główny brak tej koncepcji zawiera się w błędnym wyobrażeniu o jednoznacznej odpowiedniości pomiędzy jednostkami metrycznymi i fonetycznymi („the (mis)conception that there must be a one: one relationship between entities in the meter and phonetic entities in the line”<sup>21</sup>.

<sup>15</sup>Tomaszewskij. *Russkoje stichosłożenije. Mietrika*, 7.

<sup>16</sup>R. O. Jakobson. „Briusowskaja stichologija i nauka o stichie”. W *Akadiemiceskij centr Narkomprosa. Naucznyje izwiestija*, t. 2: *Fiłosofija. Litieratura. Iskusstwo* (Moskwa: GIZ, 1922), 229; S. Rudy. „Jakobson’s Inquiry into Verse and the Emergence of Structural Poetics”. W *Sound, Sign and Meaning: Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*, red. L. Matejka (Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1976). (Michigan Slavic Contributions; nr 6), 481.

<sup>17</sup>Poeci mają także inne sposoby dodatkowego rozdzielenia rytmu wierszowego i naturalno-językowego („prozaicznego”): słupek, „drabinka” (Majakowski), wyodrębnienia za pomocą czcionki i punktuacji (Cwietajewa), specjalna diakrytyka (Selwinski).

<sup>18</sup>W. M. Żirmunskij. *Kompozicija lirycznych stichotworienij* (Pieterburg: Opojaz, 1921). (Sborniki po teoriji poetičeskogo jazyka; IV, 4), 98; Żirmunskij. *Wwiedienije w metriku. Teorija sticha*, 7.

<sup>19</sup>Żirmunskij, 18.

<sup>20</sup>Tomaszewskij. *O stichie. Stat’ji*, 49.

<sup>21</sup>M. Halle. „Żirmunskij’s Theory of Verse. A Review Article”. *The Slavic and East European Journal*, t. 12, nr 2 (1968): 214.

Ten dylemat proponowano rozwiązać inaczej. Jak pisał w 1923 roku Maksim Kenigsberg, „wiersz w samej swej istocie jest zjawiskiem nie fizycznym, lecz znakowym”<sup>22</sup>. Wiersz jest znakiem, tak samo metrum i rytm są znakami (dobrze rozumieli to uczniowie Gustawa Szpeta z Moskiewskiego Koła Lingwistycznego – Maksim Kenigsberg, Nikołaj Żinkin, Grigorij Winokur). Jaskrawy przykład metrum jako znaku przytaczał członek Opojaz Tynianow – są to niepełne lub opuszczone wersy<sup>23</sup>.

Semiotyka uczy nas, że wszelki znak jest „tworem materialnym, odróżniającym się od tła”<sup>24</sup>: metrum jest znakiem na tle rytmu, rytm jest znakiem na tle metrum, ale obydwa są wzajemnie skorelowanymi znakami na tle mowy naturalnej. Dlatego wyjściową daną dla analizy (zarówno dla analizatora komputerowego, jak i ludzkiego) jest naturalny rytm językowy. Rytmiczny i metryczny model wiersza można zbudować na podstawie automatycznej analizy morfologiczno-akcentologicznej. Pozwala to analizować teksty wierszy w języku rosyjskim, dla którego charakterystyczny jest ruchomy akcent<sup>25</sup>.

Jak się to wszystko odnosi do realnych procesów generowania i percypowania wiersza? Popatrzmy, jak podchodził do tego problemu Tomaszewski. Jego podstawowy postulat był następujący: synteza wiersza przebiega od metrum do rytmu, analiza wiersza – od metrum do rytmu:

Poeta, zabierając się do tworzenia wiersza, wyznacza sobie schemat metryczny, który odbiera jako pewien rysunek rytmiczno-melodyczny, w granicach którego „układają się” słowa.

Ucieleśniając się w słowie, impuls rytmiczny znajduje wyraz w konkretnym rytmie pojedynczych wersów. (...)

Słuchacz odbiera rytm w odwrotnym porządku. Najpierw jawi się mu konkretny rytm wiersza. Następnie, pod wrażeniem powtórzenia linii rytmicznej, w rezultacie odbioru serii wersów, słuchacz uchwytuje impuls rytmiczny (...). Jeszcze bardziej abstrahując porządek rytmiczny, ujawnia odsłaniany poprzez skandowanie schemat metryczny<sup>26</sup>.

Impuls rytmiczny to nie deterministyczna, lecz statystyczna norma, podkreśla Mirosław Červenka w artykule poświęconym rozważeniu tego konceptu<sup>27</sup>. Z punktu widzenia autora wiersza **impuls rytmiczny** lub „zadanie rytmiczne” to to samo, co z punktu widzenia słuchacza **inercja rytmiczna** (Wiktor Žirmunski), a z punktu widzenia badacza – **tendencj**

<sup>22</sup>Kienigsberg. „Iz stichologiczeskich etjudow. 1. Analiz poniatija «stich»”, 163.

<sup>23</sup>Tynianow. *Problema stichotwornogo jazyka*, 22 i nast. Ju. N. Tynianow. „O kompozycji Jewgienija Oniegina [1921–1922]”. W Tynianow Ju. N., *Poetika. Istorija literatury. Kino*, red. Je. A. Toddes, A. P. Czudakow, M. O. Czudakowa (Moskwa: Nauka, 1977), 60. Por. Ju. M. Łotman. *Struktura chudożestwiennogo tieksta* (Moskwa: Iskusstwo, 1970), 66.

<sup>24</sup>N. I. Żinkin. „Znaki i sistemiema jazyka”. W: *Zeichen und System der Sprache. Veröffentlichung des 1. Internationalen Symposions „Zeichen und System der Sprache” vom 28.9. bis 2.10.1959 in Erfurt*, t. I (Berlin: Akademie-Verlag, 1961). (Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung; Nr. 3), 159.

<sup>25</sup>Pilszczikow, Starostin. „Automated Analysis of Poetic Texts and the Problem of Verse Meter”, 133; Pilszczikow, Starostin. „Reconnaissance automatique des mètres des vers russes. Une approche statistique sur corpus”, 93-94.

<sup>26</sup>Tomaszewskij. *Ruskoje stichosłożenje. Mietrika*, 83.

<sup>27</sup>M. Červenka. „Rhythmical Impulse. Notes and Commentaries”, *Wiener Slawistischer Almanach*, t. 14 (1984): 30.

**rytmiczna** lub w szczególnym wypadku **profil akcentowości** (Kirił Taranowski) lub w analogicznym wypadku **rytmiczny profil rozmiaru** (Michaił Gasparow) lub wreszcie **obraz metrum** (Andriej Kołmogorow)<sup>28</sup>.

Jednakże z teoretycznego punktu widzenia zagadnienie, co jest dane, a co jest konstruktem, nie jest takie proste. Rytm jest dany, a metrum jest konstruktem? Czy też metrum jest dane, a rytym jest konstruktem?

Zwróćmy się ku definicjom metrum i rytmu zaproponowanym przez rosyjskich teoretyków, poczynając od Andrieja Biełego: „Przez rytm wiersza rozumiemy symetrię odstępstw od metrum (...)”<sup>29</sup>. Następni badacze podkreślali wzajemny związek metrum i rytmu. Może on być pojmowany jako „zstępowanie” od metrum do rytmu (Tomaszewski, Żirmunski). W traktacie z 1923 roku Tomaszewski twierdził, że „metrum jest zasadą zgodności wersów”. „Rytm jest realną formą brzmienia, rzeczywistym porządkiem rozkładu ilościowych stosunków wymowy dla każdego wersu oddzielnie”. Metrum jest „abstrakcyjnym schematem”, rytm – „realną formą”, czyli metrum jest abstrakcyjne, a rytm – konkretny<sup>30</sup>. „Metrum jest ogólną regułą następowania po sobie silnych i słabych dźwięków, rytm obejmuje konkretne częściowe wypadki zastosowania tej reguły, wariacje podstawowego schematu metrycznego” – dodaje Żirmunski<sup>31</sup>. Później w poetyce strukturalnej Jurija Łotmana ta teza została przeformułowana w terminach lingwistyki strukturalnej i teorii informacji („język vs mowa”, „system/gramatyka vs tekst”, „kod vs komunikat”)<sup>32</sup>.

Tę samą relację można pojmować jako „wstępowanie” od rytmu ku metrum, jak na przykład w cytowanym określeniu Tomaszewskiego lub w wersologicznych pracach Andrieja Kołmogorowa, który pisał: „Przez m e t r u m rozumiem prawidłowość rytmu, mającą wystarczającą określoność, aby wzbudzać: a) oczekiwanie jej potwierdzenia w następnych wersach i b) specyficzne przeżycie ‘zakłócenia’ podczas jej naruszeń”<sup>33</sup>.

Mihhail Łotman przeprowadza pożyteczne rozróżnienie:

Istnieją dwa podstawowe podejścia do eksplikacji metrum wierszowego. Nazwijmy je apriorycznym i aposteriorycznym. Z punktu widzenia podejścia apriorycznego metrum poprzedza (...) tekst poetycki i realizuje się w nim: kompetentny czytelnik rozpoznaje to metrum, badacz – opisuje je.

<sup>28</sup>Bardziej szczegółowo zob.: O. M. Brik. „Ritm i sintaksis (materiały k izuczeniju stichotwornoj rieczy)”. Wstupitielnaja zamietka, podgotowka tieksta i primieczanija M. W. Akimowa. W *Sławianskij stich IX*, red. A.W. Prochorow, T.W. Skułačzewa (Moskwa: Rukopisnyje pamiatniki drierwniej Rusi, 2012), 535-536; M. L. Gasparow. „A. N. Kołmogorow w russkom stichowiedieniji”. W *Izbrannyje trudy*, t. IV (Moskwa: Jazyki sławianskoj kultury, 2012), 505; S. E. Lapin, I. A. Pilszczikow. „O trudach Mirosława Czerwenki po teoriji i istoriji sticha (K wychođu pierwogo russkogo izdanija jego rabot)”, *Izwestija Rossijskoj Akadiemiji nauk. Sierija literatury i jazyka*, t. 72, nr 3 (2013): 54. „Profil akcentowości” („profil rytmiczny”) w pracach Taranowskiego i Gasparowa ma charakter statystyczny, jednakże nie jest on identyczny ze statystyką form rytmicznych i nie zawsze adekwatnie odzwierciedla różnice między rytmicznymi typami rozmiaru – A. Dobrytsyn. „Rhythmic entropy as a measure of rhythmic diversity (The example of the Russian iambic tetrameter)”, *Studia Metrica et Poetica*, t. 3, nr 1 (2016): 34-38.

<sup>29</sup>Biełyj. *Simwolizm. Kniga statiej*, 396.

<sup>30</sup>Tomaszewskij. *Russkoje stichosłoženije. Mietrika*, 44, 66.

<sup>31</sup>Żirmunskij. *Wwiedienije w mietriku. Tieorija sticha*, 11.

<sup>32</sup>Łotman. *Analiz poetičeskogo tieksta. Struktura sticha*, 46-59.

<sup>33</sup>A. N. Kołmogorow. „K izuczeniju ritmiki Majakowskogo”, *Woprosy jazykoznania*, nr 4 (1963): 64.

(...) Z punktu widzenia podejścia aposteriorycznego metrum nie poprzedza tekstu, lecz jest jego immanentną właściwością, kompetentny czytelnik potrafi uchwycić w taki czy inny sposób tę właściwość (...), badacz ją eksplikuje<sup>34</sup>.

W ostatecznym rachunku, konstatuje Mihhail Łotman, różnica pomiędzy metryką aprioryczną i aposterioryczną sprowadza się do problemu wzajemnej relacji pomiędzy metrum i rytmem. Jeśli z punktu widzenia podejścia apriorycznego metrum jest pierwotne, a rytm jest jego realizacją, to dla podejścia aposteriorycznego pierwotną realnością jest właśnie rytm, podczas gdy metrum wierszowe jest w stosunku do niego tworem wtórnym. Badacz proponuje przenieść problem ze sfery czystej metodologii na płaszczyznę ontologiczną i położyć akcent nie na dwóch odmiennych **podejściach** do metrum, lecz na dwóch zasadniczo różnych **odmianach** rozmiaru wierszowego. W tych wypadkach, kiedy mamy do czynienia z dobrze znanymi strukturami, jednoznacznie interpretowanymi zarówno przez autora, jak i czytelnika, Łotman proponuje mówić o **eksplicytnym** metrum. W innych wypadkach struktura metryczna nie wiąże się z jednoznacznym rozpoznaniem, wywołuje niejednoznaczne i nawet sprzeczne interpretacje. Takie metra Łotman nazywa **implicitnymi**.

Często różnica pomiędzy rozmiarem eksplicytnym i implicitnym została już odzwierciedlona w nazwie: jeśli metra eksplicytne z reguły oznaczane są ogólnymi nazwami o charakterze konwencjonalnym (jamb, trochej i tym podobne), to formy implicitne często lub w ogóle nie mają ogólnie przyjętej nazwy lub ich nazwy mają deskryptywny charakter ('rosyjski bajkowy rozmiar', 'wiersz bylinowy', 'wiersz Majakowskiego', 'wiersz *Pieśni Słowian zachodnich*)<sup>35</sup>.

### 3.

Maksim Szapir w swoich badaniach połączył podejście aposterioryczne i aprioryczne. Jego rozumienie metrum zostało przedstawione w artykule *Metrum et rhythmus sub specie semioticae*, gdzie zrewidowano wyobrażenia o linearnej hierarchii metrum i rytmu, czyli wyobrażenia o tym, że rytm jest systemem odchyień od metrum lub o tym, że rytm to konkretna realizacja schematu metrycznego. Szapir mówi o wzajemnie przeciwstawnych i wzajemnie powiązanych procesach – o „metryzacji” rytmu i „rytmizacji” metrum<sup>36</sup>.

Dla Andrieja Biełego, Tomaszewskiego i Żirmunskiego metrum było prawem, a rytm – tendencją; dla Szapira i rytm, i metrum są tendencjami i nie dają się wyprowadzić jedno z drugiego. Rytm nie jest cząstkowym przypadkiem metrum, ponieważ – mając możliwość naruszania metrum – jest od niego niezależny, autonomiczny.

<sup>34</sup>M. Łotman. „Stanowlenije anticnych razmierow w russkom stichie. Aspiekty kognitiwnoj metriki”. W: *Russian Text (19th Century) and Antiquity / Russkij tekst (19 wiek) i anticznost'*, red. K. Kroó, P. Torop (Budapest: L'Harmattan, 2008), 25; M. Łotman. „Metre. The Unknown”. W *Frontiers in Comparative Metrics. In memoriam Michail Gasparov. Conference abstracts, November 21–23, 2008, Tallinn and Tartu, Estonia*, red. M. Lotman, M.-K. Lotman (Tallinn: Tallinn University Press), 2008, 32-33.

<sup>35</sup>Łotman. „Stanowlenije anticnych razmierow w russkom stichie. Aspiekty kognitiwnoj metriki”, 28; Łotman. „Metre. The Unknown”, 33.

<sup>36</sup>M. I. Szapir. „Metrum et rhythmus sub specie semioticae”, *Daugawa*, nr 10 (1990): 63–87; Szapir, M. I. *Universum versus: jazyk — stich — smysl w russkoj poezii XVIII–XX wiekow*, kn. 1 (Moskwa: Jazyki russkoj kultury, 2000). (Philologica russica et speculativa, t. I), 91-128.





Неумѣстней, чем ящер  
в филармоніи, вид  
нас вдвоѣм в настоящем.  
Тѣм вернѣй удивит  
обитателей завтра  
разведенная здѣсь  
сильных чувств динозавра  
и кириллицы смѣсь.

Jest to **cytat rytmiczny**, wskazujący jednak na precedens **metryczny** (stworzony dokładnie dziesięć lat wcześniej przez tego samego autora, do którego odsyła także tytuł nowego wiersza i jego pierwszy wers *На прѣщанѣхъ – нѣ звѣкъ* → *Наподобѣ стѣканѣ*)<sup>41</sup>.

„Metryzacja rytmu” i „rytmizacja metrum” w artykule Szapira jest porównywalna z pojęciami „logaedyzacji” i „werlibryzacji”, wprowadzonymi wcześniej przez Wadima Rudniewa<sup>42</sup>. Rzeczywiście, przekształcenie rytmu w metrum stanowi ruch w stronę logaedy, a przekształcenie metrum w rytm – ruch w stronę *vers libre*. W przykładach z Brodskiego dolnik jest swobodniejszym metrum niż anapest, gdyż dopuszcza większą wariacyjność długości interwałów międzyiktowych<sup>43</sup>. I odwrotnie: użycie we wszystkich wersach tej samej rytmicznej formy czterostopowego jambu przekształca jamb w logaedy lub peon.

W ten sposób współczesna rosyjska wersologia pojmuje metrum jako „tendencję” lub „potencję”. Ponieważ często (przynajmniej z punktu widzenia czytelnika) mamy do czynienia nie z metrum jako realnością, lecz z metryzacją rytmu, to każdy wers z reguły jest potencjalnie heterometryczny. W kontekście całego utworu taka metryczna ambiwalentność może albo się znosić (pozostając jednakże czynnikiem rytmu) albo realizować się jako metryczna tendencja (w „prześciowych formach metrycznych” – PFM<sup>44</sup>) lub nawet jako metryczna prawidłowość (w wypadku autentycznej heterometrii).

<sup>41</sup>Zwrócenie się poety ku rozmiarowi, trwale kojarzącemu się z jakimkolwiek tekstem lub grupą tekstów, Roman Jakobson nazywał „odmianą cytatu metrycznego” – R. O. Jakobson. „K popisu Máchova verše”. W: *Torso a tajemství Máchova díla: Sborník pojednání Pražského lingvistického kroužku*, red. J. Mukařovský (Praha: Fr. Borový, 1938), 246; R. O. Jakobson. „Toward a Description of Mácha's Verse”. W: *Selected Writings*, t. V: *On Verse, Its Masters and Explorers*, przetłumaczone przez P. i W. Steiner (The Hague – Paris – New York: Mouton, 1979), 465; Rudy. „Jakobson's Inquiry into Verse and the Emergence of Structural Poetics”, 506.

<sup>42</sup>Wadim Rudniew interpretuje te terminy w szerokim kulturologicznym sensie; ja wolę ograniczyć się do użycia ich w dziedzinie teorii wiersza. W. P. Rudniew. „Istorija russkoj metriki XIX – naczała XX ww. w swietie problemy «litieratura i kulturologija»”. W: *Uczebnyj material po teoriji litieratury. Litieraturnyj process i razwitiye russkoj kultury XVIII–XX ww.*, red. T. M. Kotniuch (Tallinn: Tallinskij gos. pedagogičeskij institut im. Eduarda Vilde, 1982), 91–93; W. P. Rudniew. „Stich i kultura”. W: *Tynianowskij sbornik. Wtoryje Tynianowskije cztienija*, red. M. O. Czudakowa (Riga: Zinātne, 1986), 227–239; W. P. Rudniew. *Słowar' kultury XX wieka* (Moskwa: Agraf, 1997), 52–53, 148–150.

<sup>43</sup>Por. Pilszczikow, Starostin. „Problema awtomatycznego rozpoznawania mietra: siłabotonika, dolnik, taktowik”, 404–405; Skułaćewa. „Mietody opriedielenija mietra w nieklassiczeskom stichie”, 48.

<sup>44</sup>„PFM – to taka konstrukcja wierszowego rozmiaru, w której pojawia się pewna ilość naruszeń którejs z głównych cech danego rodzaju wierszy. Przy czym te oddzielne naruszenia (...) jeszcze nie zmieniają jakoś ci wiersza danego rodzaju. Podczas opisywania PFM główne zadanie polega na tym, żeby określić ten «próg», kiedy ilość przechodzi w jakość”, P. A. Rudniew. „Mietriczeskij riepiertuar A. Błoka”. W: *Błokowski sbornik, II. Trudy Wtoroj naučnoj konfierienciji, poswiaszczennoj izuczeniju žizni i tworcziestwa A. A. Błoka*, red. Z. G. Minc (Tartu: Tartuskij gos. uniwersitet, 1972), 227.

4.

W kontekście tego wszystkiego, co zostało powiedziane wyżej, można zaproponować następujące konstruktywne określenie metrum rosyjskiego wersu wierszowego:

- (1) Metrum to schemat rozkładu silnych i słabych miejsc w wersie.
- (2) Silnymi miejscami lub iktami nazywają się takie miejsca w schemacie wszelkiego metrum, na które **mogą** padać akcenty słów mających długość  $i+1$  i więcej sylab przy  $i \in \mathbb{N}_0$  gdzie  $i$  – wielkość stałej lub maksymalnej długości interwałów międzyiktowych).
- (3) Słabymi miejscami lub międzyaktowymi interwałami nazywają się takie miejsca w schemacie każdego metrum, na które **nie mogą** padać akcenty słów, mające długość  $i+1$  i więcej sylab.
- (4) Jeżeli wers układa się więcej niż w jednym metrum, pierwszeństwo otrzymuje to, które ma mniejszą wariacyjność ( $v$ ) długości międzyiktowych interwałów ( $i$ ).
- (5) Ostatnia reguła może być zastosowana do konkretnego wersu jedynie, gdy jednocześnie daje się zastosować także do wszelkich innych wersów danego wiersza.

Ponieważ jest to określenie konstruktywne, opisuje ono metrum w jego korelacji z rytmem. Punkt 1 opisuje warunki dla stworzenia rytmu akcentów wyrazowych, przewidzianych w schemacie, punkt 2 – warunki dla stworzenia rytmu przedziałów międzywyrazowych, punkt 3 – warunki dla stworzenia rytmu akcentów wykraczających poza schemat, punkt 4 daje wyobrażenie o hierarchii rozmiarów<sup>45</sup>, zaś punkt 5 konstatuje niewystarczalność „horyzontalnej” analizy struktury wiersza, która zawsze powinna być korygowana „wertykalną” analizą kontekstu metrycznego.

Ostatnią regułę stosuje się także dla rozwiązania problemu metrycznie ambiwalentnych wersów, których **obie** metryczne interpretacje zakładają **jednakową** wariacyjność ( $v$ ) długości międzyiktowych interwałów ( $i$ ). Tak oto pojedyncze formy rytmiczne dwusylabowych rozmiarów są izomorficzne z formami rytmicznymi rozmiarów trzysylabowych. Zarówno w binarnych, jak i ternarnych metrach wariacyjność długości interwałów międzyiktowych jest równa zeru ( $v = 0$ ). Metryczną ambiwalentność takiego wersu w monometrycznym kontekście uważa się za jego rytmiczną, a nie metryczną charakterystykę.

Dla nomenklatury metrów zawierających jamb, trochej, daktyl, amfibrach, anapest, peon, dolniki i taktowiki:  $1 \leq i \leq 3$ . Jeśli dodać do nomenklatury pięciosylabowiec (hiperpeon) i sześćsylabowiec (hekson), to wyjdzie:  $1 \leq i \leq 5$ . Jeśli dodamy do nomenklatury „autorskie logaedy” typu *Niedobry jest dziś dzień...* Mandelsztama, to będzie  $0 \leq i \leq 5$ . Dla czystej toniki (wiersza akcentowego)

<sup>45</sup>Jak pisał Gasparow, „każdy ściślejszy rozmiar na stopniach [takiej] drabiny nieuchronnie jest cząstkowym rytmem swobodniejszego rozmiaru” (M. L. Gasparow. *Sovremennyj russkij stich : metrika i ritmika* (Moskwa: Nauka, 1974), 308). Uhierarchizowaną (wielopoziomową) listę schematów metrycznych zob. w pracy Pilszczikow, Starostin. „Problema awtomatycznego rozpoznawania metra: siłabotonika, dolnik, taktowik”.

zagadnienie maksymalnej długości interwałów międzyiktowych pozostaje otwarte. Dla prostoty określenia będziemy traktować ją jako teoretycznie nieograniczoną ( $i \in \mathbb{N}_0$ ), choć empirycznie długość ta jest ograniczona<sup>46</sup> (w przykładach rozpatrzonych przez Kołmogorowa, Żirmunskiego i Gasparowa nieakcentowany interwał waha się od 0 do 8 sylab<sup>47</sup>).

Zaproponowane konstruktywne określenie daje się zastosować do rozmaitych systemów wersyfikacyjnych wykorzystywanych w wierszu rosyjskim. Różnią się one od siebie typem **periodu metrotwórczego** (odległości w sylabach od iktu do iktu; zestawu sylab składającego się z iktu i interwału międzyiktowego)<sup>48</sup>. W sylabotonice period („stopa”) ma zafiksowany i stały (jednakowy w różnych stopach) rozmiar interwałów międzyiktowych. W logaedach period ma zafiksowany, ale nie stały (różny w różnych stopach) rozmiar interwałów międzyiktowych. W dolnikach i taktowikach periody mają zmienny, ale do pewnych granic, rozmiar interwałów międzyiktowych (każde konkretne metrum ma minimalny i maksymalny rozmiar, w którego granicach zmienia się interwał międzyiktowy). W czystej tonice period ma zmienny, ale nieograniczenie wariacyjny rozmiar interwałów międzyiktowych.

Z punktów 2 i 3 określenia wynika, że we wszystkich tych metrach możliwe są dodatkowe akcenty, wykraczające poza schemat (akcenty na słabych miejscach w słowach, których długość sylabowa jest  $\leq i$ )<sup>49</sup>, i opuszczenia, przewidzianych przez schemat, akcentów na iktach<sup>50</sup>.

<sup>46</sup>M. Łotman. „Russkij stich. Osnownyje razmiery, wchodiaszczije w jewropiejskij metricheskij fond”. W: Słowiańska metryka porównawcza. VI. Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich, red. L. Pszczołowska, D. Urbańska (Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1995), 330, 324, przyp. 75.

<sup>47</sup>W. M. Żirmunskij. „Stichosłożenije Majakowskiego”, *Russkaja litieratura*, nr 4 (1964), 12.

<sup>48</sup>Termin stworzono według analogii z terminem Borisa Tomaszewskiego „akcentowy period, czyli odległość w sylabach od akcentu do akcentu”, Tomaszewskij. *Russkoje stichosłożenije. Mietrika*, 220. Niezbędne uściślenie, z którym zgodziłby się pewnie i autor wyjściowego terminu: powinno się mówić o odległości w sylabach od jednego akcentu metrycznego do drugiego, czyli od iktu do iktu.

<sup>49</sup>Ta teza Tomaszewskiego-Jakobsona [V. Erlich. *Russian Formalism. History — Doctrine*, wyd. 2., popr. (The Hague: Mouton, 1965), 220] o istniejącym w wierszu rosyjskim zakazie przesunięcia akcentu metrycznego wewnątrz słowa fonetycznego: „(...) sylaba akcentowana może urzeczywistnić słaby czas (...) i odwrotnie nieakcentowana – (...) silny czas wersu (...), ale pod warunkiem, żeby te sylaby nie należały do tego samego słowa. Inaczej mówiąc, słowo nie może rytmicznie przeakcentowane”, R. O. Jakobson. *O czeszkom stichie priemuszczestwiennio w sopostawleniji s russkim* (Berlin: Opojaz – MLK, 1923). (Sborniki po teoriji poetičeskogo jazyka; V), 29. Zgodnie z formułą Tomaszewskiego „słowo z dodatkowym akcentem powinno być krótsze od periodu stopowego” [MLK 1919 — Archiw Instytutu rosyjskiego języka imieni W. W. Winogradowa RAN (Moskwa). F. 20. Jed. chr. 2.II: Protokoły zasiedanij Moskowskogo lingwistycznego krużka za 1919 god: k. 56]: w rosyjskiej sylabotonice „niemetryczne akcenty trafiają na słowa, które całkowicie mieszczą się w metrycznie nieakcentowanym interwale, nierozprzestrzeniając się na metrycznie akcentowane sylaby. Inaczej mówiąc, dla jambu i trocheja niemetryczne akcenty są do pomyslenia w klasycznej wersyfikacji tylko na jednosylabowych słowach, dla daktyla, anapestu i amfibrachu – na jednosylabowych i dwusylabowych”, Tomaszewskij. *Russkoje stichosłożenije. Mietrika*, 62; Gasparow. *Sovremennij russkij stich : metrika i ritmika*, 4. Szczegółowiej zob. I. A. Pilshchikov. „Zasiedanije Moskowskogo lingwistycznego krużka 1 ijunia 1919 goda i zarożdienije stichowiedczeskich koncepcij O. Brika, B. Tomaszewskiego i R. Jakobsona”, *Revue des études slaves*, t. LXXXVIII, no. 1/2 (2017), 51-56; I. A. Pilshchikov, A. B. Ustinow. „Moskowskij Lingwisticheskij Krużok i stanowlenije russkogo stichowiedienija (1919–1920)”. W *Unacknowledged Legislators. Studies in Russian Literary History and Poetics in Honor of Michael Wachtel*, red. L. Fleishman, D. M. Bethea, I. Vinitzky (Berlin [etc.]: Peter Lang, 2020). (Stanford Slavic Studies, vol. 50), 393-394.

<sup>50</sup>Często mówi się, że w czystej tonice nie jest możliwe opuszczenie akcentu metrycznego. Jest to przesąd lub nadmierne uproszczenie (Łotman „Russkij stich. Osnownyje razmiery, wchodiaszczije w jewropiejskij metricheskij fond”, 332; „O sistiemach stichosłożenija (priemuszczestwiennio na materiale estonskogo i russkogo sticha)”, 224. Por. Gasparow. *Sovremennij russkij stich : metrika i ritmika*, 428; J. Bailey. „The Accentual Verse of Majakovskij’s «Razgovor s fininspiektorom o poëzii»”. W: *Slavic Poetics: Essays in Honor of Kiril Taranovsky*, red. R. Jakobson, C. H. Van Schooneveld, D. S. Worth (Paris: Mouton, 1973), 29-31; Dż. Bejli. [J. Bailey]. *Izbrannije stat’ji po russkomu litieraturnomu stichu* (Moskwa: Jazyki sławianskoj kultury, 2004), 285-288.

Mihhail Gasparow uważał dolniki i taktowiki za rozmiary „prześciowe” od sylabotoniki do toniki<sup>51</sup>. Proponowałbym uważać je za odrębny typ wiersza (Mihhail Łotman nazywa go akcentowo-sylabicznym<sup>52</sup>) i w ogóle zrezygnować z idei systemów „prześciowych”. Zresztą, wyodrębnienie lub niewyodrębnienie dolników i taktowików w osobny system wersyfikacyjny zależy od określenia samego pojęcia „system wersyfikacyjny”. To zagadnienie wykracza poza ramy niniejszego artykułu.

Tłumaczył Bogusław Żyłko

## Od tłumacza

Przekład tekstów z zakresu wersologii nastrocza trudności, które częściowo są udziałem każdego tłumacza przekładającego prace specjalistyczne z humanistyki i nauk społecznych. Chodzi przede wszystkim o aparat pojęciowo-terminologiczny tej dyscypliny, który wiąże się z bogatą empirią wierszową, leżącą u jego podstawy. Można w nim wyróżnić przynajmniej trzy warstwy w zależności od zakresu stosowalności. Jedną grupę będą stanowić pojęcia uniwersalne odnoszące się do zjawisk występujących w każdej wersyfikacji narodowej. Przeciwstawną grupę będą tworzyć pojęcia funkcjonujące w obrębie tylko jednej tradycji badawczej i używane do opisu wierszy tworzonych w tylko jednym języku. Pośrodku będą lokować się pojęcia o ograniczonym zasięgu odnoszące się do realiów literatur z jednego kręgu kulturowego (na przykład literatur europejskich).

Tłumacz nie będzie miał kłopotów ze słowo-pojęciami (wyrażenie Gustawa Szpeta) z pierwszej grupy, ponieważ są to w istocie międzyjęzykowe synonimy. W różnych językach będą one miały tylko odmienny kształt brzmieniowy i, być może, będą się różniły swoją formą wewnętrzną, jak to jest w przypadku elementarnego pojęcia „wers”, któremu w języku rosyjskim odpowiada – „stich”. Polski *wers* i rosyjski *stich* stanowią taką ekwiwalentną parę terminów różniących się swoją formą wewnętrzną. Pierwszy, jak wiadomo, pochodzi z łacińskiego *verso* oznaczającego pierwotnie ‘krążenie, obracanie się, poruszanie się tam i z powrotem’, jak czyni to oracz odkładający na roli skibę za skibą. Drugi został utworzony od greckiego *στῆχος* oznaczającego w starożytnej grece ‘rząd, szereg’ (na przykład żołnierzy). I na tym prostym przykładzie dobrze widać, zaobserwowaną i opisaną przez Olę Freidenberg, regularność polegającą na swoistej sublimacji znaczeń, przechodzeniu od znaczeń konkretnych, obrazowych do abstrakcyjnych, pojęciowych. Ślad tego przechodzenia pozostaje w tak zwanej ‘formie wewnętrznej’ słowa, którą według Andrieja Potiebni może ożywiać poezja.

Inaczej sytuacja wygląda w grupie trzeciej, blisko związanej ze „sztuką rymotwórczą” tworzoną w danym języku. Mogą tutaj pojawiać się pojęciowo-terminologiczne idiomy uwarunkowane

<sup>51</sup>M. L. Gasparow. *Russkij stich naczala XX wieka w kommientarijach*, 130, 133, 135; Gasparow. *Sovremennyj russkij stich : metrika i ritmika*, 16, 220-221, 306, 308.

<sup>52</sup>M. Łotman. „O sistiemach stichosłożenija (prieimuszczestwiennno na matieriale estonskogo i russkogo sticha)”, *Trudy po znakovym sistiemam*, t. 26 (1998): 237.

pojawieniem się form metrycznych wykorzystujących właściwości prozodyjne danego języka. W języku rosyjskim będzie to przede wszystkim swobodny i ruchomy akcent umożliwiający rozwój sylabotonizmu, a później rozmaitych odmian wiersza tonicznego, niemających swoich odpowiedników w innych poezjach. Do nich należą omawiane w artykule Igora Pilszcikowa *dolniki* i *taktowiki*, które zazwyczaj opisuje się jako formy przejściowe między sylabotonizmem a tonizmem, a które autor artykułu skłonny jest traktować jako samodzielne rozmiary wierszowe. W tej sytuacji tłumacz nie ma innego wyjścia, jak tylko przejąć po prostu oryginalne nazwy.

Jak to się dzieje często w sztuce nowożytnej, artyści są motorami zmian w sferze konwencji artystycznych. Najbardziej jest to widoczne w sztuce nowoczesnej, awangardowej (w szerokim rozumieniu tego słowa, czyli od impresjonizmu i modernizmu począwszy). Indywidualne innowacje w zakresie sposobów wierszowania (na przykład „wiersz Majakowskiego”) wzbogacały „repertuar wersyfikacyjny”, stawiając przed badaczami zadanie ich opisu, nazwania i uczynienia faktem świadomości literackiej.

Rdzeniem tezaury wersologicznego jest dziedzictwo starożytne, czyli metryka grecka i łacińska zaadaptowana do specyfiki języków nowożytnych jako materiału dla wierszy. Jest to wspólne dziedzictwo, do którego odwołują się wszystkie późniejsze literatury europejskie zarówno w praktyce pisarskiej, jak i refleksji teoretycznej. Największego wszakże przyspieszenia badania wersologiczne nabrały w XX wieku, głównie za sprawą dwóch wielkich szkół – formalistów rosyjskich (mieli oni w tej dziedzinie ważnych poprzedników w postaci poetów mocno zainteresowanych problemami warsztatu poetyckiego, przede wszystkim Andrieja Biełego i Walerija Briusowa) i ich praskich kontynuatorów utrzymujących bliskie kontakty ze swymi wschodnimi kolegami. Terminologia, jaką się posługuje Pilszczikow w swoim artykule, w lwiej części wywodzi się z dorobku tych szkół. Tłumacz miał tutaj pracę ułatwioną, jako że osiągnięcia członków Opojaz-u i Moskiewskiego Koła Lingwistycznego, a nieco później i Praskiego Koła Lingwistycznego, szybko zostały przejęte i twórczo rozwinięte przez polskich wersologów: Karola W. Zawodzińskiego, a zwłaszcza Franciszka Siedleckiego, Marię Dłuską, Marię R. Mayenową, Lucyllę Pszczołowską. Wartość ich studiów dla tłumacza jest oczywista: oferują one tłumaczowi zestaw gotowych terminów, głównie z tego względu, że ich własny język badawczy (jak choćby w przypadku Siedleckiego) kształtował się w bliskim związku z osiągnięciami Rosjan i prażan.

## Bibliografia

- Bailey, J. „The Accentual Verse of Majakovskij's «Razgovor s fininspiektorem o poëzii»”. W: *Slavic Poetics: Essays in Honor of Kiril Taranovsky*, red. R. Jakobson, C. H. Van Schooneveld, D. S. Worth, 25–31. Paris: Mouton, 1973.
- Bejli, Dż. [Bailey, J]. *Izbrannyje stat'ji po russkomu litieraturnomu stichu*. Moskwa: Jazyki sławianskoj kultury, 2004.
- Biełyj, A. *Simwolizm. Kniga statiej*. Moskwa: Musaget, 1910.
- Bobrow, S. P. „K woprosu o podlinnom stichotwornom razmiere puszkinskich «Piesien zapadnych sławian», „Russkaja litieratura”, nr 3 (1964): 119–137.
- Brik, O. M. „Ritm i sintaksis (matieriały k izuczeniju stichotwornoj rieczii)”. Wstupitielnaja zamietka, podgotowka tieksta i primieczanija M. W. Akimowa. W *Sławianskij stich IX*, red. A.W. Prochorow, T.W. Skułačzewa, 501–550, Moskwa: Rukopisnyje pamiatniki driewniej Rusi, 2012.
- Buchsztab, B. Ja., „Ob osnovach i tipach russkogo sticha”, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, t. XVI (1973): 96–118.
- Chołszewnikow, W. Je. *Mysl, woorużennaja rifmami. Poeticzeskaja antologija po istoriji russkogo sticha*. Leningrad: Izdatielstwo Leningradskogo Uniwersiteta, 1987.
- Červenka M. „Rhythmical Impulse. Notes and Commentaries”, *Wiener Slawistischer Almanach*, t. 14 (1984): 23–53.
- Dobritsyn, A. „Rhythmic entropy as a measure of rhythmic diversity (The example of the Russian iambic tetrameter)”, *Studia Metrica et Poetica*, t. 3, nr 1 (2016): 33–52.
- Gasparow, M. L. „Stich”. W *Kratkaja litieraturnaja enciklopedija*, t. 7, kol. 197–198. Moskwa: Sowjetskaja enciklopedija, 1972.
- . „Soizmierimost”. W: *Kratkaja litieraturnaja enciklopedija*, t. 7, 43–44. Moskwa: Sowjetskaja encyklopedija, 1972.
- . *Sovremennyj russkij stich : metrika i ritmika*. Moskwa: Nauka, 1974.
- . *Russkij stich naczala XX wieka w kommientarijach*, Izdanije wtoroje (dop.). Moskwa: Fortuna Limited, 2001.
- . „A. N. Kołmogorow w russkom stichowiedeniji”. W *Izbrannyje trudy*, t. IV, 503–513. Moskwa: Jazyki sławianskoj kultury, 2012.
- Iluszyn, A. A. *Russkoe stichosłożenije*, Moskwa: Wysszaja szkoła, 1988.
- Jagłom, I. M. *Matiematiczeskije struktury i matiematiczeskoje modielirowanije*, Moskwa: Sowjetskoje radio, 1980.
- Jakobson, R. O. „Briusowskaja stichologija i nauka o stichie”. W *Akadiemiczskij centr Narkomprosa. Naucznyje izwiestija*, t. 2: *Fiłosofija. Litieratura. Iskusstwo*, 222–240. Moskwa: GIZ, 1922.
- . *O czeszkom stichie priemuszczestwiennio w sopostawleniji s russkim*. Berlin: Opojaz — MLK, 1923. (Sborniki po teoriji poeticzeskogo jazyka; V).
- . „K popisu Máchova verše”. W: *Torso a tajemství Máchova díla: Sborník pojednání Pražského lingvistického kroužku*, red. J. Mukařovský, 207–278. Praha: Fr. Borový, 1938.
- . „Toward a Description of Mácha's Verse”. W *Selected Writings*, t. V: *On Verse, Its Masters and Explorers*, przethumaczone przez , P. i W. Steiner, 433–485. The Hague – Paris – New York: Mouton, 1979.
- Erlich, V. *Russian Formalism. History — Doctrine*, wyd. 2., popr. The Hague: Mouton, 1965.
- Halle, M. „Žirmunskij's Theory of Verse. A Review Article”. *The Slavic and East European Journal*, t. 12, nr 2 (1968): 213–218.
- Kienigsbiereg, M. M. „Iz stichologiczeskich etjudow. 1. Analiz poniatija «stich», wstup. stat'ja i primiecz. M. I. Szapir, *Philologica*, t. 1, nr 1/2 (1994): 149–185.
- Klenin, E. „M. L. Gasparov and the Definition of Verse”, *The Slavic and East European Journal*, t. 52, nr 2 (2008): 208–222.
- Kołmogorow, A. N. „K izuczeniju ritmiki Majakowskogo”, *Woprosy jazykoznanija*, nr 4 (1963): 64–71.
- Lapin, S. E., Pilszczikow I. A. „O trudach Mirosława Czerwenki po teoriji i istoriji sticha (K wychodu pierwogo russkogo izdaniija jego rabot)”, *Izwiestija Rossijskoj Akadiemiji nauk. Sierija litieratury i jazyka*, t. 72, nr 3 (2013): 53–65.

- Łotman, Ju. M. *Lekcyi po strukturalnoj poetikie, wyp. 1 (Wwiedienije, teorija sticha)*. Tartu: Tartuskij gos. uniwersitiet, 1964 („Trudy po znakovym sistiemam”, t. 1).
- . *Struktura chudożestwiennogo tieksta*. Moskwa: Iskusstwo, 1970.
- . *Analiz poetičeskogo tieksta. Struktura sticha*. Leningrad: Proswieszczenije, 1972.
- Łotman, M. „Russkij stich. Osnownyje razmiery, wchodiaszczije w jewropejskij mietriczeskij fond”. W: *Słowińska metryka porównawcza. VI. Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowińskich*, red. L. Pszczołowska, D. Urbańska, 259–339. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1995.
- . „O sistiemach stichosłożenija (prieimuszczestwiennie na materiale estonskogo i russkogo sticha)”, *Trudy po znakovym sistiemam*, t. 26 (1998): 201–255.
- . „Stanowlenije anticzných razmierow w russkom stichie. Aspiekty kognitiwnoj mietriki”. W: *Russian Text (19th Century) and Antiquity / Russkij tiekst (19 wiek) i anticznost’*, red. K. Kroó, P. Torop, 24–53. Budapest: L’Harmattan, 2008.
- . „Metre. The Unknown”. W *Frontiers in Comparative Metrics. In memoriam Michail Gasparov. Conference abstracts, November 21–23, 2008, Tallinn and Tartu, Estonia*, red. M. Lotman, M.-K. Lotman, 32–34. Tallinn: Tallinn University Press, 2008.
- MLK 1919 — Archiw Instituta russkogo jazyka imieni W. W. Winogradowa RAN (Moskwa). F. 20. Jed. chr. 2.II: Protokoły zasiedanij Moskowskogo lingwisticeskogo kruzka za 1919 god.
- Pilshchikov, I. [Pilszczikow I. A.]. „Zasiedanije Moskowskogo lingwisticeskogo kruzka 1 ijunia 1919 goda i zarożdienije stichowiedczeskich koncepcij O. Brika, B. Tomaszewskogo i R. Jakobsona”, *Revue des études slaves*, t. LXXXVIII, no. 1/2 (2017): 45–69.
- Pilszczikow, I. A., Starostin A. S. „Problemy awtomatizacii bazowych procedur ritmiko-sintaksiceskogo analiza siłlabo-toniczeskich tiekstow”. W *Nacjonalnyj korpus russkogo jazyka 2006–2008. Nowyje riezultaty i pierspiektiwy*, red. W. A. Płungian, 298–315. Sankt-Pietierburg: Niestor-Istorija, 2009.
- . „Problema awtomaticeskogo rozpoznawania mietra: siłlabotonika, dolnik, taktowik”. W *Otiieczestwiennie stichowiedienije. 100-letnije itogi i pierspiektiwy razwitija. Materialy Mieždunarodnoj naucznoj konfierenciji 25–27 nojabria 2010 g. Sankt-Pietierburg*, red. S. I. Bogdanow, E. W. Chworost’janowa, 397–406. Sankt-Pietierburg: Filologiczeskij fakultiet SPbGU, 2010.
- . „Automated Analysis of Poetic Texts and the Problem of Verse Meter”. W: *Current Trends in Metrical Analysis*, red. C. Küper, 133–140. Bern; Berlin; [etc.]: Peter Lang, 2011. (Littera: Studies in Language and Literature; vol. 2).
- . „Reconnaissance automatique des mètres des vers russes. Une approche statistique sur corpus”, tłum. É. Delente, *Langages*, nr 199 (2015): 89–105.
- Pilszczikow, I. A., Ustinow, A. B. „Moskowskij Lingwisticeskij Kruzok i stanowlenije russkogo stichowiedienija (1919–1920)”. W *Unacknowledged Legislators. Studies in Russian Literary History and Poetics in Honor of Michael Wachtel*, red. L. Fleishman, D. M. Bethea, I. Vinitsky, 389–414. Berlin [etc.]: Peter Lang, 2020. (Stanford Slavic Studies, vol. 50).
- Rudniew, W. P. „Istorija russkoj mietriki XIX — naczała XX ww. w swiecie problemy «litteratura i kulturologija»”. W *Uczebnyj matierial po teoriji litieratury. Litieraturnyj process i razwitije russkoj kultury XVIII–XX ww.*, red. T. M. Kotniuch, 91–93. Tallinn: Tallinskij gos. piedagogiczeskij institut im. Eduarda Vilde, 1982.
- . „Stich i kultura”. W: *Tynianowskij sbornik. Wtoryje Tynianowskije cztienija*, red. M. O. Czudakowa, 227–239. Riga: Zinātne, 1986.
- . *Słowar’ kultury XX wieka*, Moskwa: Agraf, 1997.
- Rudniew, P. A. „Mietriczeskij riepiertuar A. Błoka”. W: *Błokowskij sbornik, II. Trudy Wtoroj naucznoj konfierenciji, poswiaszczennej izuczeniju žizni i tworczestwa A. A. Błoka*, red. Z. G. Minc, 218–267. Tartu: Tartuskij gos. uniwersitiet, 1972.
- Rudy, S. „Jakobson’s Inquiry into Verse and the Emergence of Structural Poetics”. W *Sound, Sign and Meaning: Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*, red. L. Matejka, 477–520. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1976. (Michigan Slavic Contributions; nr 6).
- Skułaczewa, T. W. „Mietody opriedielenija mietra w nieklassiczeskom stichie”, *Izwiestija*

- Rossijskoj Akademiji nauk. Sierija literatury i jazyka, t. 71, nr 2 (2012): 45–54.
- Szapir, M. I. „Metrum et rhythmus sub specie semioticae”, *Daugawa*, nr 10 (1990): 63–87.
- . „«Versus» vs «prosa»: prostranstwo-wriemja poetičeskogo tieksta”, *Philologica*, t. 2, nr 3/4 (1995): 7–47.
- . „O priedielach dliny sticha w wierlibrie (D. A. Prigow i drugije)”, *Philologica*, t. 6, nr 14/16 (1999/2000): 117–137.
- . *Universum versus: jazyk — stich — smysl w russkoj poezii XVIII–XX wiekow*, kn. 1. Moskwa: Jazyki russkoj kultury 2000. (*Philologica russica et speculativa*, t. I).
- . *Universum versus: jazyk — stich — smysl w russkoj poezii XVIII–XX wiekow*, kn. 2. Moskwa: Jazyki slawjanskoj kultury, 2015. (*Philologica russica et speculativa*, t. VII).
- Szengieli, G. A. *Tiechnika sticha. Praktičeskoje stichowiedienije*. Moskwa: Sowietiskij pisatiel, 1940.
- Tomaszewskij, B. W. *Russkoje stichosloženie. Mietrika*. Pietrograd: Academia, 1923. (Woprosy poetiki, II).
- . *O stichie. Stat’ji*. Leningrad: Priboj, 1929.
- Tynianow, Ju. N. *Problema stichotwornogo jazyka*, Leningrad: Academia, 1924. (Woprosy poetiki, V).
- . „O kompoziciji Jewgienija Oniegina [1921–1922]”. W Tynianow Ju. N., *Poetika. Istorija literatury*. Kino, red. Je. A. Toddes, A. P. Czudakow, M. O. Czudakowa, 52–77. Moskwa: Nauka, 1977.
- Žinkin, N. I., 1961, „Znaki i sistiema jazyka”. W: *Zeichen und System der Sprache. Veröffentlichung des 1. Internationalen Symposions “Zeichen und System der Sprache” vom 28.9. bis 2.10.1959 in Erfurt*, t. I, 159–174. Berlin: Akademie-Verlag, 1961. (Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung; Nr. 3).
- Žirmunskij, W. M. *Kompozicija liričeskich stichotworienij*, Pieterburg: Opojaz, 1921. (Sborniki po teoriji poetičeskogo jazyka; IV, 4).
- . *Wwiedienije w metriku. Teorija sticha*. Leningrad: Academia 1925 (Woprosy poetiki, VI).
- . „Stichosloženie Majakowskogo”, *Russkaja literatura*, nr 4 (1964): 3–26.



# SŁOWA KLUCZOWE:

wers

teoria wiersza

METRUM

metryzacja

## ABSTRAKT:

Z punktu widzenia metodologii nauki wszystkie określenia mogą być podzielone na dwa typy: deskryptywnym (albo teoretycznym) określeniem nazywa się definicję wyznaczającą przedmiot poprzez wyliczenie wymaganych właściwości lub funkcji, zaś konstruktywnym (lub praktycznym) określeniem – eksplicytny opis budowy odpowiedniego przedmiotu. Rosyjscy wersolodzy sformułowali kilka teoretycznych określeń wiersza (w jego przeciwstawieniu do prozy), które jednakże nie konwertują się w konstruktywne określenie (wykaz formalnych cech odróżniających wiersz od prozy). Takie określenie nauce na razie nie jest dostępne. Tym niemniej możemy proponować deskryptywne i konstruktywne określenia systemów wersyfikacyjnych, metrum wierszowych i ich konkretnych odmian (rozmiarów), rytmu wiersza i rytmicznych typów konkretnych rozmiarów.

W artykule rozpatruje się rozmaite próby określenia wiersza i wzajemnej zależności metrum i rytmu podejmowane w rosyjskiej tradycji badań nad wierszem. Na podstawie rozważań historyczno-naukowych proponuje się konstruktywne określenie samego pojęcia „metrum”, opisywanego jako system zezwoleń i zakazów na dystrybucję przedziałów międzywyrazowych i akcentów słownych w wersie, jak również konstruktywne określenia rozmaitych systemów wersyfikacyjnych wykorzystywanych w wierszu rosyjskim (sylabotonika, logaedy, dolniki i taktowiki, wiersz „czysto toniczny”).

impuls rytmiczny

## SYSTEM WERSYFIKACYJNY

# RYTM

*rytmizacja*

### **NOTA O AUTORZE:**

Igor Pilszczikow – dr hab., profesor literatury rosyjskiej na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles i profesor badawczy na Uniwersytecie Tallińskim, założyciel i redaktor naukowy systemów informatycznych Fundamentalna Biblioteka Elektroniczna „Literatura Rosyjska i Folklor” (feb-web.ru), Poetyka Porównawcza i Komparatystyka Literacka (CPCL) (cpcl.feb-web.ru) i Rosyjska Biblioteka Wirtualna (rvb.ru), współredaktor czasopism „Studia Metrica et Poetica” (Wydawnictwo Uniwersytetu Tartuskiego) i „Pushkin Review” (Slavica Publishers). Opublikował liczne prace w dziedzinach takich jak poezja rosyjska w perspektywie porównawczej, historia wschodnio- i środkowoeuropejskiej teorii literatury, poetyka kwantytatywna, wersologia i humanistyka cyfrowa. Autor dwóch monografii o rosyjskich poetach „złotego wieku” (Batiuszkow, Puszkina). Jego ostatnie publikacje obejmują artykuły i redakcje książek zbiorowych poświęconych teorii wiersza, rosyjskiemu formalizmowi, szkole praskiej i tartusko-moskiewskiej szkole semiotyki.